

Ciceronis orationum editionem Schultzianam, quae prodiit Arnbergae MDCCCXLIII, quam nuper indicavi in Museo Praeceptorum Rhenano-Guestphalorum (Vol. II. p. 286 seqq.), magno opere eam editionem discipulis commendandam esse ratus, paucas tamen res a me desiderari profitebar, quibus additis illa discipulorum commodis aliquanto mihi videretur esse accommodatior. Quarum quidem rerum oblata occasione partem tractaturus, ut ante hos tres annos scriptis ad Virgilio Aeneidem prolegomenis, ita nunc quoque id potissimum spectavi, ut discipulorum parerem utilitatibus. Ut autem id quod volui quam possem optime assequerem, id mihi agendum esse putavi, ut primum eloquentiae Romanae conditionem, qualis fuerit ante Ciceronem, paucis adumbrarem, deinde in Cicerone nos habere summum ac perfectissimum eloquentiae exemplum, quaque ratione eo pervenerit, ostenderem, denique de eius orationibus adderem ea, quibus facilior reddi videretur illarum intelligentia. Atque quum in omnibus his partibus non tam copia quam modus mihi erat quaerendus, tum in prima parte tantum modo, quantum opus esset ad ipsum Ciceronem recte aestimandum, in altera autem omissis iis rebus, quae non spectarent ad Ciceronem oratorem, ea tantum afferenda esse mihi videbantur, quae pertinerent ad exprimendam Ciceronis oratoriae facultatis imaginem, in tertia denique parte rei iudiciariae praecipuam rationem habendam, in omnibus vero, ubicunque licuit, ipsius Ciceronis verbis utendum et discipulis ad legendas Ciceronis orationes accedentibus consulendum esse putavi.

Caput I.

Eloquentia Romana qualis fuerit ante Ciceronem, demonstratur.

Cicero postquam in Tuscul. disput. prooemio (I, 2.) sero a Romanis poetas, quorum apud Graecos antiquissimum fuerit e doctis genus, vel cognitos vel receptos esse dixit, initio sequentis capitis ita pergit: „At contra oratorem celeriter complexi sumus, nec eum primo eruditum, aptum tamen ad dicendum; post autem eruditum: nam Galbam, Africanum, Laelium, doctos fuisse traditum est, studiosum autem eum, qui his aetate anteibat, Catonem; post vero Lepidum Carbonem, Gracchos: inde ita magnos nostram ad aetatem, ut non multum aut nihil omnino Graecis cederetur.“ Quibus verbis continentur quasi semina perfectae historiae eloquentiae Romanae, quam accuratius tractavit Cicero eo libro, qui inscribitur Brutus. Inesse autem in illis significatio quaedam videtur trium eloquentiae Romanae aetatum, quarum prima continet illos viros, quos quamquam nondum eruditos, aptos tamen ad dicendum dicit Cicero; altera aetate continentur, qui eruditi supra vocantur, Galba, Africanus, Laelius, alii; tertia denique magni illi viri, qui suis orationibus effecerunt, ut non multum aut nihil omnino Romani Graecis eloquentiae laude cederent. Iam eam, quam

primam statuimus eloquentiae Romanae aetatem, incipiunt fere ab exactis regibus, producant usque ad finem belli Punici secundi. Cuius aetatis hominum disertorum perexiguam tantum accepimus memoriam. Quos enim Cicero in Bruto commemorat huius aetatis viros, ut illis temporibus disertos, L. Jun. Brutum, M. Valerium Maximum, L. Valerium Potitum, Ap. Claudium, C. Fabricium, alios, hos ex illis, quae fecere, aliquid dicendo potuisse suspicatur, sed ipse tantummodo coniectura se duci dicit ad suspicandum, oratores autem neque eos esse habitos, neque omnino tum ullum fuisse eloquentiae praemium. Propterea aptos tantum eos dicit ad dicendum i. e. insita quadam dicendi facultate praeditos. Tria autem quum fere statuunt veteres dicendi genera, demonstrativum, deliberativum, iudiciale, unum tantum illa aetate usurpabant deliberativum, leges plerumque pro concione aut suadentes aut dissuadentes. Inter illos autem, quos modo commemoravi, disertos praeter ceteros excelluisse videtur Ap. Claudius, cui postea Caeco cognomen inditum est, consul. 306 a. Ch. cui etiam Liv. X, 19 tribuit eximiam eloquentiam, eiusque oratio, qua senatum iamiam inclinatum a Pyrrhi pace revocavit, etiam Ciceronis aetate exstabat¹⁾. Tum vero etiam ad eam aetatem pertinent orationes funebres, quae vocantur, sive mortuorum laudationes, quibus honoratorum virorum laudes in concione memorantur, quem mortuos laudandi morem repetere solent ex primis post exactos reges temporibus, eumque Plutarcho et Dionysio Halicarnasense auctoribus inde natum esse putant, quod Valerius Poplicola Brutum collegam in concione laudavit. Et has quidem sua aetate exstitisse dicit Cicero: ipsas enim familias sua quasi ornamenta ac monumenta servasse et ad usum, si quis eiusdem generis occidisset et ad memoriam laudum domesticarum et ad illustrandam nobilitatem suam. Sed his laudationibus historiam rerum Romanarum factam esse mendosiorum; multa enim scripta esse in eis, quae facta non essent, falsos triumphos, plures consulatus, genera etiam falsa et a plebe transitiones. Accuratius de his egi in iis, quae scripsi ante hos quindecim annos ad indicenda solemnia anniversaria nostri Gymnasii. Sed haec hactenus.

Altera eloquentiae Romanae aetate, quae ducitur a finito bello Punico altero, eos contineri diximus, quos universos eruditos appellat Cicero. Quam vocem non ita intelligi vult, quasi tum iam exstitissent dicendi magistri, qui scholas haberent ad imbuendos arte dicendi adolescentulos eamque artem ratione docerent ac via, sed erat etiam tum idem, qui prima, quam diximus, aetate fuerat, iuvenum arte quadam imbuendorum mos. Ad clarum quemdam virum, artis peritia praestantem, deducti usu discebant eam, cui studebant, artem. Eruditum s. doctum quum dicit Cicero huius aetatis oratorem, significat cum ceteris artibus tum imprimis graecis litteris institutum s. politum; quare Catonem studiosum modo appellat, quippe qui senex demum didicerit Graecas litteras. Magna enim iam illa aetate erat atque maior in dies fiebat vis, quam Graeci exercebant in Romanorum studia, ut Cicero de Orat. II, 37 Africanum et C. Laelium semper secum eruditissimos homines ex Graecia palam habuisse dicat. Magnam in primis vim in Romanam eloquentiam exercuisse videntur legati a. 156 a. Ch. ab Atheniensibus ad senatum Romanum missi, Carneades, Academicorum sectae addictus, Critolaus, qui erat ab Aristotele et Diogenes Stoicus, tres illius aetatis nobilissimi philosophi, ex quibus Diogenes artem tradebat bene disserendi et vera ac falsa diiudicandi, quam verbo Graeco *διαλεκτικήν* appellavit. Quae ars cum non praecipiat, quomodo verum inveniatur, sed tantum quomodo iudicetur, omnes fere Stoicos dicit Cicero prudentissimos in disserendo fuisse, eosdem tractatos a disputando ad dicendum inopes esse reperi- tos. Quare plus etiam profuit eloquentiae studio Critolaus; in Peripateticorum enim doctrina disserendi ratio coniungitur cum suavitate dicendi et copia. Carneadis denique Cicero tam incredibilem fuisse dicit vim dicendi et varietatem, ut nullam unquam in suis disputationibus rem defenderit, quam non probarit, nullam oppugnaverit, quam non everterit. Ita fieri non potuit, quin hi viri et consuetudine et exemplo et doctrina permultum valerent ad imbuendos plurimis oratoriis virtutibus Romanos. Illa demum aetate Romani primum iudiciali dicendi genere usi esse videntur, maxime tum, quum constitutis a. 150 a. Ch. quaestionibus perpetuis, quae vocabantur, iudicia plura fieri coeperunt, et quum iudicia populi, lata a. 138 a. L. Cassio lege Tabel-

¹⁾ Cfr. Brut. 16.

laria, qua sancitum est, ut tabellae etiam in iudicio populi adhiberentur, praeterquam in iudicio perduellionis, iam magis patronum desiderabant (Brut. 27). Praecipue illius aetatis propriam fuisse dicit Cicero laudem locutionis emendatae et Latinae, id vero non rationi aut scientiae, sed quasi bonae consuetudini esse tribuendum; omnes tum fere, qui nec extra urbem vixissent, nec eos aliqua barbaries domestica infuscasset, recte locutos; sed hanc rem deteriorem vetustate esse factam, confluisse enim Romam multos inquinatae loquentes ex diversis locis. Ita hac aetate primis velut lineis designata, in afferendis singulis eiusdem oratoribus in primis ratio erit habenda eorum virorum, quorum Cicero mentionem fecit illo loco, quem supra memoravimus, tanquam aetatis illius principum: Catonis, Galbae, Africani, Laelii, Lepidi, Carbonis, Gracchorum.

Primo igitur loco nobis commemorandus erit M. Porcius Cato, cognominatus Censorius, natus a. 234, mortuus a. 149 a. Ch., in quo summis cum aliis tum oratorii virtutibus ornando omnes fere consentire videntur, qui quidem eius mentionem fecerunt, totius antiquitatis scriptores, Cicero, Cornelius Nepos, Livius, Plutarchus, Plinius, alii, quorum nullus luculentioribus verbis varias eius descripsit virtutes, quam Liv. XXXIX, 40, cuius haec sunt verba: „Sed omnes patricios plebeiosque nobilissimarum familiarum M. Porcius longe anteibat; in hoc viro tanta vis animi ingeniique fuit, ut, quocumque loco natus esset, fortunam sibi ipse facturus fuisse videretur. Nulla ars neque privatae, neque publicae rei gerendae ei defuit; urbanas rusticasque res pariter callebat; ei versatile ingenium sic pariter ad omnia fuit, ut natum ad id unum diceres, quodcumque ageret. In bello manu fortissimus, multisque insignibus clarus pugnans; idem postea quam ad magnos honores pervenit, summus imperator; idem in pace, si ius consuleres, peritissimus, si causa oranda esset, eloquentissimus, nec is tantum, cuius lingua vivo eo vigerit, monumentum eloquentiae nullum exstet; vivit imo vigetque eloquentia eius, sacra scriptis omnis generis. Orationes et pro se multae et pro aliis et in alios; nam non solum accusando, sed etiam causam dicendo fatigavit inimicos.“ Quibuscum consentiunt fere ea, quae Cicero de illo iudicat, quum dicit de Or. III, 33: „Nemo apud populum fortior, nemo melior senator: idem facile optimus imperator, denique nihil in hac civitate temporibus illis sciri discere potuit, quod ille non quum investigarit et scierit tum etiam conscripserit.“ Atque de Or. I, 37: „Eloquentia tanta fuit, quantam illa tempora, atque illa aetas in hac civitate ferre maximam potuit, et iuris civilis omnium peritissimus.“ Amplius centum quinquaginta Cicero a se ipso etiam tum inventas atque lectas esse dicit orationes, refertas illas et verbis et rebus illustribus (Brut. 17), ex quibus diserte commemorat orationem, quam habuit summa senectute, annos natus quatuor et octoginta, in Ser. Galbam oratorem, eamque in Origines suas retulit (Brut. 20). Quod nondum satis politus et antiquior eius sermo esse dicitur et quaedam horridiora verba, eius rei culpa non ipsi, sed ei, qua vixit, aetati est assignanda. Ipsum, qui antea philosophos Roma eiciendi auctor fuisset, in senectute Graecas litteras didicisse, iam supra memoratum est.

Sequuntur P. Scipio Africanus et C. Laelius, ab aequalibus Sapiens (σοφὸς) cognominatus, cuius nomine Cicero librum de Amicitia inscripsit, Catone sene adolescentem; natus enim erat C. Laelius a. 187, P. Africanus a. 182 a. Ch. Qui viri tam arto amicitiae vinculo inter se erant coniuncti, ut in proverbii consuetudinem venerit illa. Fuit enim, dicit Cicero (de rep. I, 12), hoc in amicitia quasi quoddam ius inter illos, ut militiae propter eximiam belli gloriam Africanum ut deum coleret Laelius, domi vicissim Laelium, quod aetate antecederet, observaret in parentis loco Scipio. Ambo cum fuerint gloria clarissimi, auctoritate gravissimi, humanitate politissimi (de Or. II, 37) et illis temporibus facile principes; suo tamen quisque in genere erat princeps. Laelii laudatur comitas, hilaritas, aequabilitas in omni vita, idem semper vultus eademque frons (off. I, 26), in dicendo lenitas (de Or. III, 7), Africani gravitas et severitas. Ita quum plurimum valeat uterque in plurimis rebus, dicendi tamen laus est in Laelio inlustrior, id quod hominum mori tribuendum esse putat Cicero, ut nolint eundem pluribus rebus excellere: nam ut ex bellica laude adspirare ad Africanum nemo potuerit, sic ingenii, litterarum, eloquentiae, sapientiae denique etsi utrique primas, priores tamen libenter oblatas esse Laelio. Vetustior tamen et horridior Laelius fuisse dicitur et magis delectatus esse antiquitate et lubenter verbis etiam usus paullo magis prisca. Utrumque elegantia sermonis tanquam huius aetatis propria

excelluisse, iam supra commemoratum est. Exstabant etiam Ciceronis aetate plures utriusque orationes, ex quibus existimari de ingeniis eorum potuit, inter quas diserte mentionem facit Laelii orationis de collegiis sacerdotum s. de religione (Brut. 21), habitae a Laelio praet. a. 146 a. Ch. contra C. Licin. Crassum, qui legem tulerat de sacerdotiis, ex qua sacerdotes, qui antea a suo quique collegio cooptati erant, comitiis populi Romani eligerentur, quam orationem nobilem (Nat. deor. III, 2) atque adeo aureolam oratiunculam (d. l. III, 17) nominat Cicero.

His, quos modo commemoravi, viris, Serv. Sulpicius Galba, idem, contra quem a. 150 a. Ch. ultimo aetatis anno dixit Cato, aetate paullum antecedens, sine controversia eloquentia iis praestitisse atque adeo inter tot aequales unus excellens fuisse existimatur (Brut. 21 cl. 97); quare (de Orat. I, 10) divinus homo in dicendo nominatur. Nihil secius exiliores esse dicuntur eius orationes et redolentes magis antiquitatem, quam aut Laelii aut Scipionis aut etiam ipsius Catonis, itaque Ciceronis aetate exaruisse neque iam apparere. Quo in iudicio quum sibi non satis constare videri possit Cicero, cur ita iudicet, ita fere explicat (Brut. 24). Cum duae summae sint in oratore laudes, una subtiliter disputandi ad docendum, altera graviter agendi ad animos audientium permovendos, multoque plus proficiat is, qui inflammat iudicem, quam ille, qui docet: elegantia in Laelio, vis in Galba fuit. Quare Laelii mens, quod limatius dicendi consecrabatur genus neque eum unquam defecit prudentia, qua utens eodem modo potuit et dicere et scribere, spirabat etiam in scriptis, Galbae autem, quem fortasse vis non ingenii solum, sed etiam animi et naturalis quidam calor dicentem incendebat efficiebatque, ut et incitata et gravis et vehemens esset oratio, dein cum otiosus stilum prehenderat, motusque omnis animi tanquam ventus hominem defecerat, flaccescebat oratio. Galba primus ex Latinis illa oratorum propria et quasi legitima opera tractavit, ut egrederetur a proposito ornandi causa, ut delectaret animos, ut permoveret, ut augeter rem, ut miserationibus, ut communibus locis uteretur (Brut. 21). Quare etiam tum, quum Cato senex contra illum dixit, poenas daturus fuisse dicebatur a Catone, nisi pueris, quos tutelae populi flens commendavit, et lacrimis usus esset (de Or. I, 53). Aliquando causam pro publicanis tanta vi tantaque gravitate dixisse fertur, ut nulla fere pars orationis silentio, i. e. sine audientium plausu praeteriretur (Brut. 22).

Iisdem temporibus fere, quibus Galba, sed paullo minor natu M. Aemil. Lepidus, qui est Porcina dictus et Consul fuit a. 138. a. Ch., et ipse summus orator est habitus. In quo viro describendo admodum brevis est Cicero, qui tantummodo fuisse eum scriptorem sane bonum apparere dicit ex eius orationibus, atque hoc in oratore Latino primum et lenitatem apparuisse illam Graecorum et verborum comprehensionem et artificem stilum. Idem vero (de Or. I, 10) una cum Serv. Galba et C. Carbone ignarus nominatur legum, haesitans in maiorum institutis et rudis in iure civili.

M. Lepidum sequuntur, qui eum studiose audire soliti sunt Ti. Sempronius Gracchus, Africani maioris nepos et C. Papir. Carbo, adolescentes ingeniosissimi et prope aequales, quorum alter, vir referente Velleio (II, 1) alioqui vita innocentissimus, ingenio florentissimus, proposito sanctissimus, tantis denique adornatus virtutibus, quantas perfecta et natura et industria mortalis conditio recipit, propter turbulentissimum tribunatum, ad quem ex invidia foederis Numantini, ipso auctore icti, a senatu vero improbati, bonis iratus a. 134 a. Ch. accesserat, a P. Scipione Nasica Serapione probante senatu est interfectus; alter, C. Carbo, seditiosus atque improbus civis (leg. III, 16), propter perpetuam in populari ratione levitatem morte voluntaria se a severitate iudicum vindicavit. Tribunus enim plebis a. 132 a. Ch. populares aliquot tulit leges, deinde in concione cum ipse saepe Ti. Gracchi caedem deploravit, tum P. Africanum minorem ex bello Numantino nuper reversum interrogavit, quid de illa caede sentiret; qui quum, si occupandae reipublicae animum habuisset, iure eum caesum respondisset, magnam ei invidiam conflagavit. Postero tempore quamquam mente mutata consul factus a. 121 a. Ch. L. Opimium, qui L. Gracchum interfecerat, defendit, tamen ne reditus quidem ad bonos salutem a bonis ei potuit afferre (leg. III, 16). Nam quum consulatu abisset, accusatus a L. Crasso ob seditionem Ti. Gracchi cantharidas sumsisse dicitur. Utrumque summum oratorem fuisse dicit Cicero (Brut. 27), eiusque rei testibus utitur non memoria solum patrum sed ipsorum, quae exstabant, orationibus, nondum iis quidem satis

splendidis verbis, sed acutis prudentiaeque plenissimis. Fuit enim Ti. Gracchus diligentia Corneliae matris a puero doctus, quare non tam in gremio educatus, quam in sermone matris dicitur, et Graecis litteris eruditus; Carbonem autem qui audierant, canorum oratorem et volubilem et satis acrem, atque eundem et vehementem et valde dulcem et perfacetum fuisse dicebant. Eundem tamen non satis gnarum legum et iuris fuisse, iam supra commemoratum est.

Tib. Graccho longe praeferendus est frater eius minor natu C. Sempronius Gracchus vir et praestantissimo ingenio et flagranti studio et pari atque frater cura a Cornelia matre, Africani maioris filia, educatus. Eius vitae summam brevissime ac luculentissime attigit Vell. (II, 6) his verbis lectu dignissimis: „Decem interpositis annis qui Tib. Gracchum, idem Caium, fratrem eius, occupavit furor, tam virtutibus eius omnibus, quam huic errori similem, ingenio etiam eloquentiaque longe praestantiorum. Qui cum summa quiete animi civitatis princeps esse posset, vel vindicandae fraternae mortis gratia, vel praemuniendae regalis potentiae, eiusdem exempli tribunatum ingressus, longe maiora et acriora repetens, dabat civitatem omnibus Italicis. Extendebat eam paene usque ad Alpes, dividebat agros; vetabat quemquam civem plus D iugeribus habere; nova constituere portoria; novis coloniis replebat provincias; iudicia a senatu transferebat ad equites; frumentum plebi dare instituerat: nihil immotum, nihil tranquillum, nihil quietum denique in eodem statu relinquebat: quin alterum etiam continuavit tribunatum. Hunc L. Opimius Consul persecutus armis morte adicit (a. 122 a. Ch.).“ Atque re vera illum eloquentia non solum fratre praestantiorum fuisse, sed omnes aequales et superiores superatum fuisse, si diutius vixisset, etiam Cicero pluribus locis vel indicat vel diserte testatur (Brut. 33). Grandem eum dicit esse verbis, sapientem sententiis, genere toto gravem atque damnum illius immaturo interitu res Romanas latinasque litteras fecisse (Brut. I. 1.), omnibus vel naturae vel doctrinae praesidiis ad dicendum eum fuisse paratum (de Or. III, 56), ita rem egisse oculis, voce, gestu, inimici ut lacrimas tenere non possent. Denique eloquentiam eius summis laudibus effert A. Gellius (X, 3; XI, 13) qui testatur, non defuisse, qui hunc Ciceroni anteferrent, quod tamen ipse ferri non posse arbitratur.

Iam accedimus ad tertiam eloquentiae Romanae aetatem, qua exstiterunt viri, qui haud multum abest quin vere ac proprie nominentur eloquentes, qui „omnes omnium rerum, quae ad dicendum pertinent, fontes animo ac memoria continent, mirabilis ac magnificentius augere possunt atque ornare, quae volunt“ (de Or. I, 21), oratores illi magni, qui effecere, ut non multum aut nihil omnino Romani Graecis eloquentiae laude cederent. His enim haud dubie iam adnumerandi sunt, qui proxime sequuntur M. Antonius, oratoris nomine insignitus, natus a. 143 a. Ch. atque a. 87 a. Ch. in bello civili iussu Cinnae crudelissime interfectus, et triennio minor L. Licinius Crassus, natus a. 140 a. Ch. quatuor et triginta annis ante Ciceronem, qui quum Consul fuisset a. 95 una cum Q. Scaevola, socero suo, a. 91 mortuus est (de Or. III, 1. 2), oratores maximi qui a Cicerone vocantur (Brut. 36.) In his enim viris diserte Cicero primum dicit cum Graecorum gloria Latine dicendi copiam aequatam, eaque aetate dicendi Latine primam maturitatem exstitisse eamque iam ad summum paene esse perductam (Brut. 43). Atque quum quinque sint quasi membra eloquentiae (Brut. 59; de Or. I, 42; II, 19), sive res, ex quibus constare dicitur eloquentia: invenire, quid dicas, inventa disponere, deinde ornare verbis, post memoriae mandare, tum ad extremum agere et pronuntiare: in his, quos modo nominavi, viris haec omnia iam fere perfecta inveniebantur. Antonio enim, teste Cicerone (Brut. 37), non solum omnia veniebant in mentem, sed suo etiam quaeque loco, ubi plurimum proficere et valere possunt, atque ab ipso in maxime opportunis orationis partibus sunt collocata; praeterea memoria ei fuit summa atque actio singularis; una diligenter loquendi laude caruit. Antonio alii parem esse dicebant, alii anteponebant L. Crassum (Brut. 38), cui praeter eas, quas modo commemoravi virtutes, tribuitur etiam Latine loquendi accurata et sine molestia diligens elegantia, praeterea summa gravitas et cum ea iunctus facetiarum et urbanitatis oratorius lepos. Atque quum minus ad id tempus oratores a philosophia, a iure civili, ab historia instructi esse solerent, Crassum tamen in iis rebus non fuisse rudem, docent ea, quae Cicero de eo commemorat de Or. I, 11, ubi ipse Crassus se aliquamdiu Athenis cum clarissimis illius temporis philosophis versatum cum

Charmada diligentius Platonis Georgiam legisse dicit, et in Brut. c. 38 et 39, ubi praedicat eius in disserendo miram explicationem, argumentorum et similitudinum copiam eumque adeo nominat eloquentium iuris peritissimum atque allato etiam exemplo docet, quam mira dexteritate functus sit tribus illis oratoris officiis, cuius est, ut dicendo animos audientium et doceat et delectet et permoveat (Brut. 53). Ille omnium maturissime ad publicas causas accessit, quippe qui, ut supra commemoratum est, annos natus unum et viginti nobilissimum hominem et eloquentissimum C. Carbonem in iudicium vocaverit. Deinde versatus est in omni fere genere causarum multasque habuit orationes, quarum eam, quam scriptam reliquit in legem Caepionis, neque vero illam undique expletam et perfectam, Cicero sibi puero quasi magistram fuisse dicit, neque enim alium quemdam potuisse melius scribere, neque se habuisse, adolescens quid in Latinis potius imitaretur (Brut. 87). Antonii genus dicendi multo aptius iudiciis, quam concionibus, excellebat actione, a philosophia autem et litteris Graecis minus erat instructus Crasso, quod opinionem studiorum istorum et suspicionem artificii apud iudices oratori adversariam esse arbitrabatur (d. Or. II, 37). Hac etiam mente scripsit libellum, quem unum reliquit, de ratione dicendi, exilem sane iudice Bruto (C. 44). Ob has horum virorum virtutes factum est, ut de populo si quis rogatus esset, quem haberet eloquentissimum, aut in Antonio et Crasso dubitaret, aut hunc alius, illum alius diceret, neque unquam dubium fuisset, eligendi cui patroni daretur optio, quin aut Antonium optaret aut Crassum (Brut. 50).

His duumviris tres tantum adiungendos censeo, qui ipsi etiam Ciceroni (Brut. 97) soli digni sunt visi, quorum inter multos huius aetatis mentionem faceret, oratores, C. Cottam dico, P. Sulpicium, denique Q. Hortensium. Aequales fuerunt C. Aurelius Cotta, qui, natus a. 124 a. Ch. consulatu eodem anno, quo Cicero quaestura (75 a. Ch.) fungebatur atque ex consulatu in Galliam profectus non multo post mortuus est, et eodem anno natus P. Sulpicius Rufus, qui quum tribunus plebis a. 88 a. Ch. auctore Mario perniciosas quasdam leges tulisset atque L. Cornelium Sullam irritasset occiso Q. Pompeio, consulis filio, Sullae genero, ubi Sulla exercitum urbi admovit, in villa quadam latens indicio servi sui retractus et ab equitibus occisus est. Quorum Sulpicius, auctore Cicerone, Crassum, Cotta Antonium sibi ad imitandum proposuit, neque vero Crassi leporem assecutus est ille, neque hic Antonii vim; uterque autem aequalibus suis plurimum praestitit (Brut. 49; 56). Quantum uterque valuerit dicendo, his Crassi verbis significatur, quibus eos adloquitur de Or. I, 29: „In vobis egregiam quandam ac praeclaram indolem ad dicendum esse cognovi et quanquam in utroque vestrum summum esse ingenium studiumque perspexi, tamen haec, quae sunt in specie posita, in te, Sulpici, divina sunt. Ego enim neminem nec motu corporis neque ipso habitu atque forma aptiorem nec voce pleniorem aut suaviorem mihi videor audisse.“

Q. Hortensius a. 114 a. Ch. octo annis ante Ciceronem natus, admodum adolescens orsus est dicere, qui anno aetatis undevicesimo (95 a. Ch.) primum dixerit in foro eodemque anno in senatu. Deinde celeriter ad maiores etiam causas adhiberi coeptus est, et quanquam incidit in summorum, qui tum fuere, oratorum aetatem, cum omnibus tamen dicendi gloria comparabatur. Erant in eo cum omnes ingenii facultates, tum imprimis mira memoria atque studium tam flagrans, ut nullum pateretur esse diem, quin aut in foro diceret, aut meditaretur extra forum. Idem erat in verborum splendore elegans, compositione aptus, facultate copiosus; vox canora et suavis; motus et gestus etiam plus artis habebat, quam erat oratori satis. Praeterea attulerat in forum duas res, quas nemo alius: partitiones, quibus de rebus dicturus esset, et collectiones (*ἀνακεφαλαιώσεις*), eorum, quae essent dicta contra, quaeque ipse dixisset (Brut. 88), quas tamen Cicero nonnumquam leviter eludit (p. Quinct. 10; in Caec. 14). Sed post consulatum quum summum, quo antea incensus fuerat, studium aliquamdiu remisisset et sui dissimilior videretur fieri quotidie, eo anno, quo Cicero consul factus est (63 a. Ch.), revocare se ad industriam coepit, atque ab eo tempore duodecim annos Cicero et Hortensius usque ad huius mortem saepe in iisdem, saepe in contrariis causis versati sunt. Neque vero senis Hortensii oratio ita probabatur Romanis, praesertim eruditis, ut adolescentis, cuius rei causam affert Cicero, quod usque usus sit genere orationis Asiatico, adolescentiae magis concessio quam senectuti. Ceterum Quinct. (XI, 3. 8) Hortensii, quippe

qui actione plurimum valuerit et memoria, scriptas orationes multo minus legentium movisse dicit animos, quam audientium, quum haberentur, atque etiam Cicero (Or. 38) melius eum dixisse, quam scripsisse dicit. Philosophiam accusavit atque vituperavit, quare Cicero scripsit librum, quo defenderet eam et collaudaret civesque suos cohortaretur ad eius studium, eumque librum, cuius nunc quidem fragmenta tantum exstant, Hortensi nomine inscripsit (de fin. I, 1). Admodum dives fuisse videtur, quum plures eius commemorentur villae pluraque praedia et pulcherrima domus, quumque a Cicerone (Brut. 93) dicatur in omnium rerum vixisse abundantia. Neque vero eum honestissimo semper modo comparasse divitias illas, plures apud Ciceronem ostendunt loci (off. III, 18, 3; in Caec. 7, 8), quibus aperte significatur, ab eo saepius vel iudices corruptos, vel munera a clientibus accepta, vel lucri studio iniuriam adiutam.

Caput II.

De Cicerone, eloquentiae Romanae principe.

Iis, quos quidem adhuc tractavimus, Romanis oratoribus Cicero quantum dicendi vi praestiterit omnibus, testimonia nos docent eorum scriptorum veterum, quibus comparare licuit eius orationes cum aliis, qui iidem dicendo plurimum potuisse dicuntur. Caesar enim, huius generis acerrimus existimator, in libris de Analogia s. de ratione latine loquendi scripsit his verbis, cum Ciceronem nomine esset affatus: „Cogitata praeclare eloqui ut possent, nonnulli studio et usu elaboraverunt, cuius te paene principem copiae atque inventorem, bene de nomine ac dignitate populi Romani meritum esse existimare debemus“ (Brut. 72). Ad quod Caesaris iudicium respiciens Brutus: (C. 73) „quo uno, inquit, vincebamur a victa Graecia, id aut ereptum illis est, aut certe nobis cum illis communicatum.“ Velleius Paterculus cum aliis locis tum praecipue C. II, 34 ita Ciceronem laudat: „M. Cicero, qui omnia incrementa sua sibi debuit, vir novitatis nobilissimae, et ut vita clarus, ita ingenio maximus, qui effecit, ne quorum arma viceramus, eorum ingenio vinceremur, Cons. Serg. Catilinae coniurationem singulari virtute, constantia, vigilia curaque aperuit.“ Plutarchus vero in vita Ciceronis C. 4 haec dicentem facit Apollonium Molonem: „*Ὁ Κικέρων, ἐπαινῶ καὶ θαυμάζω, τῆς δ' Ἑλλάδος οἰκτεῖρω τὴν τύχην, ὁρῶν, ἃ μόνον τῶν καλῶν ἡμῶν ὑπέλειπετο, καὶ ταῦτα Ῥωμαίοις διὰ σοῦ προσγεγόμενα, παιδείαν τε καὶ λόγον.*“ Quibuscum comparari possunt, quae leguntur in dialogo de causis corruptae eloquentiae C. 25: „Quomodo inter Atticos oratores primae Demostheni tribuuntur — sic apud nos Cicero ceteros eorundem temporum disertos antecessit.“ Denique Quintilianus, huius rei existimator imprimis doctus et intelligens l. X, 1, 108: Mihi, inquit, videtur M. Tullius, quum se totum ad imitationem Graecorum contulisset, effinxisse vim Demosthenis, copiam Platonis, incunditatem Isocratis, nec vero, quod in quoque optimum fuit, studio consecutus est tantum, sed plurimas vel potius omnes ex se ipso virtutes extulit immortalis ingenii beatissima ubertate, et 112: Quare non immerito ab hominibus aetatis suae regnare in iudiciis dictus est: apud posteros vero id consecutus, ut Cicero iam non hominis nomen, sed eloquentiae habeatur. Hunc igitur spectemus: hoc propositum sit nobis exemplum: ille se profecisse sciat, cui Cicero valde placebit.

Ad quam eloquentiae praestantiam quomodo pervenerit Cicero, quaerentibus nobis, tria illa, quae maximam habent vim ad conformandum oratorem, naturam, doctrinam, industriam in illo fuisse omnia summa reperiemus. Primum enim quum a natura permulta habere oratorem necesse sit, quae nisi ei sunt, operam perdit, neque multum adiuvatur a magistro (de Or. I, 28), ea quantum valuerit, quum ipse de se ea, qua par est, verecundia semper iudicet, ex eorum, quos modo attuli, scriptorum testimoniis satis apparet. Imprimis